

شناسایی عوامل مؤثر بر تمایلات رفتاری و باورهای گزارشگری مالی متقلبانه

فرزاد حاجی‌عظیمی*، غلامرضا کرمی**، محمد مرادی***

چکیده

با وجود مطالعات صورت گرفته در زمینه گزارشگری مالی متقلبانه، بررسی باورها و تمایلات مؤثر بر این رفتار ارائه نشده است. این پژوهش با توجه به رویکردهای حسابداری رفتاری و با استفاده از تئوری‌های روان‌شناسی اجتماعی به دنبال شناخت عوامل مؤثر بر تمایل به گزارشگری مالی متقلبانه در شرکت‌های بورسی بوده و با بررسی باورها، مفاهیم و زمینه‌های انگیزشی و یا بازدارنده، این تمایلات را توضیح می‌دهد. به این منظور در گام اول با استفاده از روش تحلیل محتوای ادبیات، باورهای رفتاری، هنجاری، کنترلی و عوامل زمینه‌ای استخراج شده و در گام دوم با استفاده از روش دلفی و بهره‌گیری از نظرات ۴۵ نفر از خبرگان این حوزه در سال‌های ۹۷ و ۹۸، ساختار نهایی ارائه گردیده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که وجود باورهای رفتاری، کنترلی و هنجاری و عوامل زمینه‌ای در کنار نگرش به رفتار، کنترل رفتار ادراک شده و هنجارهای ذهنی در تمایل شرکت‌های بورسی متقلب در حوزه گزارشگری مالی مؤثرند. همچنین نتایج پژوهش نشان داد که تمایل به هشت رفتار متقلبانه در ارائه گزارشگری مالی مورد توافق خبرگان است.

واژه‌های کلیدی: تمایلات رفتاری، حسابداری رفتاری، گزارشگری مالی

متقلبانه، نگرش به رفتار، روان‌شناسی اجتماعی

مقدمه

بر اساس فصل پنجم قانون بازار اوراق بهادار (۱۳۹۱)، سازمان بورس موظف است کلیه شکل‌های فعال در بازار سرمایه را ملزم نماید تا بر اساس استانداردهای حسابداری و حسابرسی ملی اقدام به گزارشگری نمایند. در این دیدگاه، هدف اصلی گزارشگری مالی ارائه اطلاعات مالی با کیفیت درباره واحد اقتصادی بوده و در نتیجه گزارشگری مالی که منعکس‌کننده تصویر نادرست، متورم و تحریف‌شده است نمی‌تواند نشان‌دهنده عملکرد واقعی و صادقانه باشند. با این حال واقعیت‌های روان‌شناختی سبب بروز تفاوت‌های رفتاری در انسان‌ها شده و این تفاوت‌ها به منظور پیش‌بینی و توضیح رفتار تهیه‌کنندگان اطلاعات حسابداری نیز دارای اهمیت است. در حالی که برخی از رفتارها از تصمیم‌گیری‌های خودانگیزته نشأت می‌گیرد اما سایر رفتارها حاصل فرایندهای اندیشمندانه‌ای است که توسط آن‌ها می‌توانیم نقاط ضعف و قوت را به‌دقت ارزیابی کنیم (صفاری نیا و حسن‌زاده، ۱۳۹۷). با این وجود، توجه دنیای حسابداری عموماً به نتایج این رفتارها بوده و کمتر منشأ رفتار را مورد توجه قرار داده است. این در حالی است که تولید اطلاعات مالی توسط انسان‌هایی صورت می‌گیرد که تحت تأثیر تمایلات رفتاری در سازمان بوده و نگرش، به‌عنوان فرآیندهای روانی فرد، تعیین‌کننده پاسخ‌های واقعی و بالقوه آنان است. از این رو در روش‌های رفتاری، حسابداری فرایندی رفتاری بوده و برای تدوین تئوری حسابداری از علوم رفتاری در حسابداری استفاده می‌گردد. تأثیر روان‌شناسی و عوامل رفتاری در حوزه حسابداری از سوی تهیه‌کنندگان و استفاده‌کنندگان اطلاعات مطرح است و گسترش روش‌های پژوهش جریان اصلی در حسابداری به رویکردهای مبتنی بر روش‌های رفتاری می‌تواند سبب دستیابی به نتایج غنی‌تر شود. در میان علوم رفتاری، روان‌شناسی اجتماعی با بهره‌گیری از تئوری‌های شناخت اجتماعی^۱ سعی بر توضیح رفتارهای انسانی بر پایه محیط و ویژگی‌های فردی دارند. این تئوری‌ها رفتار را به‌عنوان مثلی توصیف می‌کنند که در آن، ارتباطی پویا و متقابل با عوامل فردی رفتار (شناخت‌ها) و محیط برقرار است و بر اساس تعیین‌کنندگی متقابل^۲ رفتار، عوامل فردی و محیطی به‌طور مداوم بر هم تأثیر می‌گذارند (بندورا^۳، ۱۹۹۶). در این میان، تحریف متقلبانه در گزارشگری مالی از سویی در بستر اجتماعی روی می‌دهد و از سوی دیگر تحت تأثیر ادراک، شناخت و تمایلات درونی تهیه‌کنندگان آن است (دلامتر و والد^۴، ۲۰۱۳). بر اساس علوم روان‌شناسی اجتماعی

هسته اصلی بروز رفتارهای انسانی تمایلات اشخاص در انجام آن رفتار بوده و تمایلات رفتاری به عنوان عوامل انگیزشی مؤثر بر رفتار، نشان‌دهنده تلاش‌ها و برنامه‌ریزی افراد در جهت انجام رفتار است (شرمن و فازیو^۵، ۱۹۸۳). همچنین ساونی و سیگولارو^۶ (۲۰۱۹) اعتقاد دارند که هسته اصلی بروز رفتارهای انسانی تمایلات بوده که به عنوان فرایندهای انگیزشی مؤثر بر رفتار، نشان‌دهنده تلاش‌ها و برنامه‌ریزی افراد در جهت انجام رفتار است. به عبارت دیگر تمایل برای بررسی رفتار مورد نیاز است و در این چارچوب تمایل نقشی میانجی بین رفتار و سایر متغیرها ایفا می‌کند (اردم و همکاران^۷، ۲۰۱۸). در حالی که رفتارها قابل مشاهده هستند، تمایل نزدیک‌ترین عامل شناختی پیشین از عملکرد رفتاری است و پایه و انگیزش اجرای رفتار مورد نظر را ایجاد می‌کند (گازداگ و همکاران^۸، ۲۰۱۸). با وجود مطالعات صورت گرفته در زمینه تحریف متقلبانه گزارشگری مالی اما توجه به تمایلات ناشی از تأثیرات متنوع روانی، اخلاقی و اجتماعی مرتبط با گزارشگری مالی مورد تأکید تحقیقات قرار گرفته است (اندرونی و اراد^۹، ۱۹۹۸). انگیزه‌های اقتصادی، روانی، خودمحوری و یا ایدئولوژیک نقش مهمی در تحریف متقلبانه صورت‌های مالی بازی نماید که در درک ما از ساختار انگیزشی مربوطه مؤثر است (رضایی^{۱۰}، ۲۰۰۵). در نتیجه این مطالعه با استفاده از تئوری‌های روان‌شناسی اجتماعی به دنبال پاسخ به این پرسش است که چه عواملی سبب ایجاد تمایلات رفتاری مؤثر بر گزارشگری مالی متقلبانه در ایران است؟ به این منظور در بخش‌های بعدی با بررسی مبانی نظری، عوامل رفتاری مؤثر بر گزارشگری مالی متقلبانه استخراج شده و با ارائه روش‌شناسی مربوطه به دنبال پاسخ به سؤال‌های ارائه شده می‌باشیم.

مبانی نظری و پیشینه

رفتارهای غیراخلاقی در هر سازمانی عذاب‌آور است، زیرا ممکن است تلاش‌های صادفانه شرکت را از بین ببرد و شهرت آن را نابود کند (بنیستانت و ویلوال^{۱۱}، ۲۰۱۹). انجمن حسابداری دادگاهی امریکا^{۱۲} (۲۰۱۴) تقلب در صورت‌های مالی را به عنوان تحریف عمدی یا حذف مبالغ یا افشا برای فریب استفاده‌کنندگان از صورت‌های مالی و استاندارد ۲۴۰ حسابرسی ایران (۱۳۸۹)، آن را هرگونه اقدام عمدی یا فریبکارانه یک یا چند نفر از مدیران، کارکنان یا اشخاص ثالث، برای برخورداری از یک مزیتی ناروا یا غیرقانونی

می‌داند که با تحریف، حذف مبالغ یا موارد افشا از صورت‌های مالی به‌عمد و به‌منظور فریب استفاده‌کنندگان صورت‌های مالی، است. مطالعات داخلی صورت گرفته در حوزه گزارشگری مالی متقلبانه از جمله رضایی و جعفری نیارکی (۱۳۹۴)، ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۵)، بهنمیری و ملکیان (۱۳۹۵)، کردستانی و تاتلی (۱۳۹۵) و نمازی و ابراهیمی (۱۳۹۵) عموماً به دنبال روش‌هایی برای کشف تقلب بوده و بر پایه تئوری نمایندگی دلایلی چون تضاد منافع، محدودیت‌های ذاتی حسابداری چون خطا در پیش‌بینی‌ها، برآوردها و استفاده از رویه‌های مختلف حسابداری در بنگاه‌ها را دلیل این تحریف‌ها دانسته‌اند. در تحقیقات اخیر نیز مفاهیم رفتاری کمتر مورد توجه قرار گرفته است. کارشناسان و همکاران (۱۳۹۷) با بررسی اثر بحران مالی و کارشناسان و همکاران (۱۳۹۸) با بررسی اثر اقلام تعهدی اختیاری بر احتمال تقلب، تنها معیارهای مالی مؤثر در احتمال تقلب در گزارشگری مالی را مورد توجه قرار دادند. از سویی دیگر رضایی پسته نوئی و صفری گرایی (۱۳۹۷) بدون توجه به عوامل انگیزشی مدیران، عدم شفافیت ارائه اطلاعات مالی توسط آنان را نشانه‌ای از وقوع تقلب حسابداری می‌دانند. علاوه بر این رضازاده و عبدالله (۱۳۹۸) اگرچه ویژگی فردی مدیران در انجام وظایف را عاملی در وقوع گزارشگری مالی متقلبانه می‌دانند اما نقش فشارهای اجتماعی در وقوع این رفتارها را مورد بررسی قرار ندادند. باین حال وجود این مطالعات، روان‌شناسان اجتماعی فرض انتظار ارزش^{۱۳} را پشتوانه تئوری‌های رفتاری قرار داده‌اند و اعتقاد دارند که نگرش فرد به سمت رفتار بر اساس ارزش‌های ذهنی و قدرت این ارتباط تعیین می‌گردد و انسان‌ها حتی در شرایط یکسان نیز انتخاب‌های مشابهی را صورت نمی‌دهند. بررسی مطالعات صورت گرفته در زمینه تئوری اقدام منطقی (ایزن و فیشبین^{۱۴}، ۱۹۸۰؛ فیشبین و ایزن، ۱۹۷۵) و مدل گسترش یافته آن، تئوری رفتار برنامه‌ریزی شده (ایزن، ۱۹۹۱) با استفاده از مفروضات مذکور در پیش‌بینی طیف وسیعی از رفتارها بسیار مفید بوده (مدن و همکاران^{۱۵}، ۱۹۹۲) و در حوزه رفتارهای غیراخلاقی از جمله تقلب در گزارشگری مالی می‌تواند پایه بسیار خوبی برای بررسی رفتار و نقش نگرش می‌باشد. فیشبین و ایزن (۱۹۷۵) با طرح تئوری عمل منطقی^{۱۶} رابطه میان نگرش‌ها و رفتار را توضیح دادند و نگرش نسبت به انجام رفتار را میزان احساس عمومی شخص از اجرای رفتاری خاص دانستند. بر این اساس، هراندازه که نگرش مطلوب‌تری نسبت به رفتار وجود داشته تمایل انجام یک رفتار بیشتر بوده و احتمال

این که فرد درگیر رفتار شود بیشتر خواهد بود. همچنین باورهایی در این زمینه که انجام رفتار به نتیجه خاصی منجر می‌شود، همراه با ارزیابی این نتایج، می‌تواند نگرش مطلوب یا نامطلوب را در رابطه با رفتار مورد نظر را ایجاد کند و سبب افزایش و یا کاهش تمایل به رفتار گردد. بر اساس این نظریه، رفتار تحت تأثیر تمایل و تمایل نیز متأثر از نگرش به رفتار است و در نتیجه هرچه فرد انجام گزارشگری مالی متقلبان را مطلوب‌تر (نامطلوب) ارزیابی کند، بیشتر احتمال دارد قصد انجام این رفتار را داشته (نداشته) باشد (فیشین و ایزن، ۱۹۷۵). به دنبال استفاده از تئوری‌های رفتاری در حوزه تحقیقات کسب و کار، راندال و گیسون^{۱۷} (۱۹۹۱) و والر^{۱۸} و همکاران (۱۹۹۲) نشان دادند که نگرش، بخش بزرگی از تغییرات تمایل به رفتارها را توضیح می‌دهد. در میان مطالعات داخلی نیز استفاده از تئوری‌های توضیح‌دهنده رفتار مورد توجه قرار گرفته است. در این میان شیروانی و همکاران (۱۳۹۴)، کریمی (۱۳۹۶)، شکیبایی و همکاران (۱۳۹۶)، زوارم و رجب‌زاده (۱۳۹۶) اثرگذاری نگرش بر تمایل به رفتار را مورد توجه قرار دادند و نشان دادند نگرش به پیامدهای مطلوب اثر مثبتی بر تمایل به رفتار دارد. در این تئوری‌ها قصد و تمایل فرد برای انجام رفتار تابعی از نگرش‌های فردی بوده و برای ارائه چگونگی درک فرد از ترجیحات سایر افراد برای انجام عمل، ساختاری تئوریک ارائه می‌دهند (ایزن و فیشین، ۱۹۸۰ و ایزن، ۱۹۸۸). اگرچه مشاهده مستقیم رفتار تحریف متقلبان گزارشگری مالی می‌تواند بهترین آزمون این تئوری باشد اما به جهت اینکه نتایج روی داده تجمعی از این تصمیمات هستند، در عمل این مشاهده بسیار دشوار است. بر اساس مبانی نظر فوق فرضیه‌های اول و دوم ارائه می‌گردد:

فرضیه ۱: نگرش به پیامدهای مطلوب بر تمایل به گزارشگری مالی متقلبان اثر مثبت دارد.

فرضیه ۲: نگرش به پیامدهای نامطلوب بر تمایل به گزارشگری مالی متقلبان اثر منفی دارد.

علاوه بر این هنجارهای ذهنی بخش اجتماعی تئوری اقدام منطقی و رفتار برنامه‌ریزی شده بوده و درک فرد از باور دیگران نسبت به انجام عمل را نشان می‌دهد. این سازه تحت تأثیر فشار اجتماعی درک شده یعنی اعتقادات ذهنی است و شدت آن به انگیزه فرد برای برآوردن انتظارات دیگران بستگی دارد. بنابراین هنجارهای ذهنی به معنی درک فشارهای اجتماعی برای اتخاذ یا عدم اتخاذ رفتار است. ایزن (۱۹۹۱) این هنجارها را فشار درک شده برای انجام و یا عدم انجام رفتار می‌داند و بوبک و هتفیلد^{۱۹} (۲۰۰۳) هنجارهای ذهنی را باور فردی در زمینه تصدیق رفتار توسط دیگران و میزان انگیزش فرد برای پذیرش

آن می‌دانند. تئوری رفتار برنامه‌ریزی شده پیش‌بینی می‌کند که هرچه فرد بیشتر درک کند که دیگران مهم، فکر می‌کنند که او باید در یک رفتار دخالت کند، بیشتر احتمال دارد که تمایل مثبت این کار را نشان دهد (فیشین و ایزن، ۱۹۷۵). در زمان نیاز به تحریف متقابلانه صورت‌های مالی می‌توان انتظار درخواست گروه‌های ذینفع از حسابداران برای انجام مبادلات حسابداری غیراخلاقی را داشت (کلمنت و شاور^{۲۰}، ۲۰۱۵) و بر این اساس فرضیه سوم ارائه می‌گردد:

فرضیه ۳: هنجار ذهنی بر تمایل به گزارشگری مالی متقابلانه اثر مثبت دارد.

با این حال تئوری رفتارهای منطقی در مورد رفتار انسانی که برای اعمال قدرت خود برای انجام عمل دارای کنترل ناقص می‌باشند، پاسخی ارائه نمی‌دهد. این در حالی است که بر اساس بندورا (۱۹۸۶)، خودکارآمدی به عنوان اعتماد شخصی بر توانایی پیگیری یک رفتار، معیار اصلی رفتار بوده و کنترل شخصی ادراک شده بر عملکرد یک رفتار، تعیین کننده ورود به رفتار، میزان تلاش و زمان صرف شده توسط فرد برای مقابله با موانع، مشکلات و تجربیات آزاردهنده مرتبط با رفتار است. تئوری رفتار برنامه‌ریزی شده^{۲۱} یکی از محدودیت‌های تئوری رفتارهای منطقی را رفع نموده است. تئوری رفتارهای برنامه‌ریزی شده، مفهوم کنترل‌های رفتاری ادراک شده^{۲۲} را مطرح نمود که بر پایه فرض انتظار ارزش، بهبوددهنده تئوری رفتارهای منطقی است (ایزن، ۱۹۸۸). بر اساس این تئوری تمایلات افراد تحت تأثیر کنترل رفتاری ادراک شده قرار می‌گیرد و چنانچه افراد فکر کنند که انجام یک رفتار کار دشواری است قصد و نیت قوی برای آن نخواهند داشت (صفاری نیا و حسن‌زاده، ۱۳۹۷). هنگامی که کنترل به‌طور یکنواخت بالا است و تقریباً همه می‌توانند رفتار را در صورت تمایل انجام دهند، تمایل به تنهایی برای پیش‌بینی رفتار کافی است، اما وقتی که درجه کنترل در میان افراد متفاوت باشد، تمایل و کنترل باید به‌طور مشترک بر عملکرد رفتاری تأثیر بگذارد. افرادی که قصد انجام این رفتار را دارند و به شدت بر آن کنترل دارند، احتمالاً باید آن را انجام دهند. کنترل رفتاری ادراک شده شاید کمتر از کنترل واقعی اهمیت داشته باشد، اما از دیدگاه روان‌شناختی نقش کنترل رفتاری ادراکی جالب توجه است (ایزن و فیشین، ۲۰۰۵). در زمینه گزارشگری مالی متقابلانه نیز این انتظار وجود دارد که کنترل بر رفتار و وجود باورهای کنترلی تسهیل کننده افزایش تمایل به این گزارشگری را به دنبال داشته باشد. بر این

اساس فرضیه چهارم این پژوهش ارائه می‌گردد:

فرضیه ۴: کنترل رفتاری ادراکی بر تمایل به گزارشگری مالی متقلبان اثر مثبت دارد.

نقش باورها و عوامل زمینه‌ای در شکل‌گیری تمایل

در اندازه‌گیری نگرش، هنجار ذهنی، کنترل رفتاری ادراکی و تمایل جمعیت هدف در ارتباط با رفتار خاص، تعیین باورهای برجسته‌ای عنصری مهم است که توسط جمعیت در رابطه با ویژگی خاص حفظ می‌گردد. باورهای رفتاری^{۳۳} در مورد مزایا و معایب گزارشگری مالی متقلبان، باورهای هنجاری^{۳۴} دربرگیرنده افراد یا گروه‌های مرجع تأییدکننده و باورهای کنترلی^{۳۵} عوامل مسبب سهولت یا دشواری را مورد توجه قرار می‌دهد (ایزن، ۲۰۰۲ و ۱۹۹۱). بویک و هتفیلد (۲۰۰۳) باور کنترلی را ادراک فرد از موانع و منابع تکمیل رفتار می‌داند و کارپنتر و ریمرز^{۳۶} (۲۰۰۵) کنترل‌های رفتاری را درک فردی از سادگی و یا پیچیدگی انجام رفتار می‌داند. با این وجود، این رویکرد ریشه‌های این باورها را در بر نمی‌گیرد. واضح است که بسیاری از عوامل زمینه‌ای می‌توانند به‌طور بالقوه باورهای افراد را تحت تأثیر قرار دهد اما نگرش کلی نسبت به موضوع می‌تواند با تأثیرپذیری ادراک عواقب احتمالی رفتار بر عملکرد یک رفتار خاص و نگرش به رفتار تأثیر گذارد. تئوری‌های توضیح‌دهنده تمایل اعتقاد دارند که باورهای آشکار مرتبط با نگرش‌ها، هنجارهای ذهنی و کنترل‌های رفتاری ادراک شده رفتار را شکل می‌دهند و در نتیجه این باورها را در شکل‌گیری تمایل رفتاری مؤثر می‌دانند. با این حال ایزن و فیشین (۲۰۰۵) اهمیت بالقوه انواع مختلف عوامل زمینه‌ای را نشان دادند و با بسط نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده اشاره می‌کنند که عوامل زمینه‌ای با تأثیری که بر باورهای رفتاری، هنجاری یا کنترلی دارند به صورت مستقیم روی نگرش‌ها، هنجارهای ذهنی یا کنترل رفتاری ادراکی اثر داشته و به‌طور غیرمستقیم بر تمایل به رفتار اثر دارند. کونر و ارمیتز^{۳۷} (۱۹۹۸) نیز نشان دادند که اگرچه نگرش‌ها، هنجارهای ذهنی و کنترل رفتاری ادراکی، بر تمایل تأثیر دارد اما عوامل زمینه‌ای از طریق باورها در این رابطه اثر گذارند. با در نظرگیری موارد نظری مطرح شده فرضیه پنجم ارائه می‌گردد:

فرضیه ۵: عوامل زمینه‌ای بر نگرش، کنترل رفتاری ادراکی و هنجار ذهنی اثر مثبت

دارد.

روش‌شناسی

به‌منظور پاسخ به سؤالات ارائه‌شده در این تحقیق دو گام کلی اجرا شده است. در گام اول به‌منظور استخراج باورهای برجسته رفتاری، کنترلی، هنجاری، عوامل زمینه‌ای و مصادیق گزارشگری مالی متقلبانه از روش تحلیل محتوای ادبیات تحقیق بهره برده شده است و در نتیجه اقدامات زیر انجام گرفت:

۱- انتخاب منابع مناسب و مرتبط: جستجوی منابع داخلی و خارجی موجود از طریق کلیدواژه‌های مختلف از جمله تقلب و سوء رفتار در گزارشگری مالی، تحریف در ارائه دست‌کاری حساب‌ها در منابع اطلاعات علمی معتبر در دسترس مانند پروکوئست، الزویر، امرالد، ویلی آنلاین، ساینس دایرکت و مگیان و نورمگز همچنین موتور جست‌وجوگر گوگل اسکولار، ۱۵۲ متن شامل مقالات علمی پژوهشی، پایان‌نامه مقطع ارشد و دکتری و کتاب به دست آمد که با بررسی کلی این متن‌ها، ۱۴۶ مورد برای انجام تحلیل محتوا و جست‌وجوی باورها، عوامل زمینه‌ای و مصادیق رفتاری در حوزه گزارشگری مالی متقلبانه، مناسب تشخیص داده شد.

۲- انتخاب واحد تحلیل: از آنجا که هدف این بخش، استخراج باورهای برجسته، عوامل زمینه‌ای و مصادیق رفتاری در زمینه ارائه گزارشگری مالی متقلبانه در ادبیات تحقیق بود، کل متن مقالات، کتب و سایر مستندات مدنظر به‌عنوان یک واحد تحلیل در نظر گرفته شد.

۳- کدگذاری: فهرست کاملی از کلیه متغیرها و جنبه‌های گزارشگری مالی متقلبانه که در متن‌های منتخب استفاده شده بود، به کمک نرم‌افزار اکسل تهیه و موارد مشابه در ۶۳ شاخص قرار گرفتند.

در گام دوم تحقیق از روش دلفی به‌منظور دریافت نظر خبرگان درباره باورها و دیدگاه‌های موجود در زمینه تمایل به مصادیق گزارشگری مالی متقلبانه توسط مدیران شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار ایران استفاده شده است. روش دلفی، روشی پیمایشی است که ماهیت کمی دارد و از افراد زیادی که پاسخ‌دهنده نامیده می‌شوند درباره باورها، دیدگاه‌ها، ویژگی‌ها و رفتارهای گذشته و آینده آنان سؤال می‌شود (نیومن^{۲۸}، ۲۰۰۶). در این مطالعه پاسخ‌دهندگان افرادی هستند که دارای تجربه کافی در برخورد با مصادیق گزارشگری مالی متقلبانه می‌باشند.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

در تحلیل فاز اول و در تحلیل محتوا از تعریف اولیه آن و سنجش فراوانی شاخص‌ها یا سایر واحدهای مقوله‌ای گوناگون استفاده شده است. در نتیجه کدگذاری از طریق اندازه‌گیری اسمی شاخص‌ها و عوامل صورت گرفت و شاخص‌های دارای فراوانی بالاتر به‌عنوان باورها و عوامل زمینه‌ای طبقه‌بندی شده‌اند و در قالب متغیرهای پرسشنامه مورد استفاده قرار گرفت. در گام دوم تحقیق به منظور دریافت نظر خبرگان در زمینه اثر عوامل مؤثر در زمینه تمایل به گزارشگری مالی متقلبان در شرکت‌های بورسی از روش دلفی و ابزار پرسشنامه استفاده شده است. پرسشنامه مذکور شامل چند بخش است که در آن اطلاعات فردی خبرگان شامل: سن، جنسیت، تجربه کاری و تحصیلات در بخش اول ارائه گردید. همچنین بخش دوم پرسشنامه متشکل از ۱۱۶ گویه بر اساس طیف ۷ تایی لیکرت (کاملاً مخالف تا کاملاً موافق) مورد ارزیابی قرار گرفت و برای ۴۱ نفر از خبرگان ارسال گردید. این بخش از پرسشنامه شامل سؤالاتی در زمینه عوامل مؤثر بر تمایل به گزارشگری مالی متقلبان بوده که به شرح ذیل گردآوری شده است:

نگرش به پیامدهای مطلوب (A_{PO}) و نامطلوب (A_{NO}) رفتار: نگرش به پیامدهای مطلوب گزارشگری مالی (A_{PO}) حاصل ضرب قدرت باورهای موجود در زمینه پیامدهای مطلوب گزارشگری مالی متقلبان (pb_i) و ارزشیابی هر یک از این باورها (e_i) است (فرانسیس^{۲۹} و همکاران، ۲۰۰۴) که بر اساس طیف مورد نظر خبرگان در پرسشنامه و به شرح ذیل محاسبه گردید:

$$A_{PO} \propto pb_i e_i$$

همچنین نگرش به پیامدهای نامطلوب گزارشگری مالی متقلبان بر اساس حاصل ضرب قدرت باورهای موجود در زمینه پیامدهای نامطلوب گزارشگری مالی متقلبان (nb_i) و ارزشیابی ذهنی هر یک از باورها (e_i) بوده که بر اساس طیف مورد نظر خبرگان در پرسشنامه و به شرح ذیل محاسبه می‌شود:

$$A_{NO} \propto nb_i e_i$$

هنجار ذهنی (SN): هنجار ذهنی (SN) بر اساس حاصل ضرب قدرت باورهای هنجاری مراجع دارای اهمیت در زمینه گزارشگری مالی متقلبان (n_i) و انگیزه تبعیت از این

مراجع (m_i) بوده که بر اساس طیف موردنظر خبرگان در پرسشنامه و به شرح ذیل اندازه‌گیری می‌گردد (آیزن و مدن^{۳۰}، ۱۹۸۵):

$$SN \propto n_i m_i$$

کنترل رفتاری ادراکی (PBC): این عامل بر اساس حاصل ضرب باورهای کنترلی موجود در زمینه عوامل تسهیل‌کننده و یا بازدارنده در ارائه گزارشگری مالی متقلبانه (C_i) و قدرت ادراک شده هریک از این باورها (P_i) است که بر اساس طیف موردنظر خبرگان در پرسشنامه و به شرح ذیل محاسبه می‌گردد (الباراسین^{۳۱} و همکاران، ۲۰۰۵):

$$PBC \propto c_i p_i$$

سنجه مستقیم نگرش رفتاری (DMAB): سازه مستقیم نگرش رفتاری بر اساس ارزیابی خبرگان در زمینه کیفیت جامع (خوب / بد)، کیفیت ابزاری (با ارزش / بی ارزش)، کیفیت کاربردی (سودمند / مضر) و کیفیت‌های تجربی (مطلوب / نامطلوب) در زمینه ارائه گزارشگری مالی متقلبانه و بر اساس طیف لیکرت اندازه‌گیری شده است (آیزن، ۲۰۰۶).

سنجه مستقیم هنجار ذهنی (DMSN): این عامل دربرگیرنده نظر خبرگان در زمینه کیفیت‌های تأکیدی (اهمیت تأیید و یا نهمی رفتار توسط دیگران) و کیفیت‌های توصیفی (میزان اهمیت رفتار توسط دیگران) گزارشگری مالی متقلبانه است (آیزن، ۲۰۰۶ و ۱۹۹۱).

سنجه مستقیم کنترل‌های رفتاری ادراک شده (DMBC): این عامل نشان‌دهنده طیف موردنظر خبرگان در زمینه خودکار آمدی و توانایی کنترل رفتار (آیزن، ۲۰۰۶) بوده و سطح اطمینان و کنترل بر ارائه گزارشگری مالی متقلبانه را مورد توجه قرار داده است.

تمایل به گزارشگری مالی متقلبانه (BI): این عامل به کمک سؤال‌های از خبرگان در زمینه میزان تمایل به مصادیق تقلب در گزارشگری مالی مطابق با تعاریف ارائه شده طبق استاندارد ۲۴۰ حسابداری ایران و انجمن حسابداری دادگاهی امریکا مورد توجه قرار گرفته است.

عوامل زمینه‌ای (BF): مطابق ایزن (۲۰۱۱) عوامل زمینه‌ای، رفتار و انگیزه‌های تهیه‌کنندگان صورت‌های مالی را به صورت غیرمستقیم و به وسیله اثرگذاری بر باور موجود تحت تأثیر قرار می‌دهند که بر اساس میزان موافقت و مخالفت خبرگان اندازه‌گیری می‌گردد.

روایی و پایایی ابزار گردآوری داده‌ها

به منظور بررسی روایی محتوای ابزار به کار برده شده، پرسشنامه اولیه به تأیید چند تن از اساتید و صاحب نظران حوزه گزارشگری مالی و روان‌شناسی اجتماعی رسید. همچنین با توجه به استفاده از نتایج تحلیل محتوا در پرسشنامه، در مرحله مقدماتی با طرح سؤال‌های باز از خبرگان درخواست شد که علاوه بر موافقت یا مخالفت در خصوص هر یک از باورهای رفتاری، کنترل، هنجاری، عوامل زمینه‌ای و مصادیق رفتاری، در صورت نیاز پیشنهادهایی در این خصوص ارائه کنند. برای تأیید پایایی و اعتبار تحلیل محتوا، از پایایی بین رمزگذار و از ضریب C.R (از کیا و دربان آستانه، ۱۳۹۰) استفاده شد. بر این اساس با رمزگذاری توسط دو نفر از پژوهشگران، ضریب قابلیت اعتماد پایایی بین رمزگذار، ۹۴ درصد به دست آمد که نشان‌دهنده پایایی مطلوب دو رمزگذار است. پایایی پرسشنامه نیز به کمک محاسبه ضریب آلفای کرون باخ بررسی شد که آلفای کرون باخ برای پرسشنامه با سؤالات بسته محاسبه گردید. علاوه بر این، برای اطمینان از اینکه سؤال‌های طرح شده، خصیصه مورد نظر را می‌سنجند، از روایی سازه نیز استفاده شده است. بدین منظور برای روایی مدل از روایی سازه با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی با کمک نرم افزار PLS بهره گرفته شده است.

جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری در گام دوم تحقیق شامل خبرگان حوزه گزارشگری مالی متقلبان است که بر اساس نمونه‌گیری ملاک محور انتخاب شده است. متخصصان مورد استفاده در این مطالعه شامل خبرگان و صاحب نظران حرفه‌ای در حوزه گزارشگری مالی متقلبان با ویژگی‌های ذیل است:

- ۱- عضویت در هیئت عالی نظارت، هیئت‌های انتظامی و کنترل کیفی جامعه حسابداران رسمی
  - ۲- عضویت در کمیته یا هیئت رسیدگی به تخلفات سازمان بورس اوراق بهادار تهران
  - ۳- مدیران ارشد مالی شرکت‌های بورسی دارای تجربه تخصصی در زمینه گزارشگری مالی که حداقل ۱۰ سال سابقه داشته و دارای مدرک کارشناسی ارشد باشند.
- با توجه به اینکه اسامی برخی از افراد جامعه آماری شرح داده شده در بالا در اختیار نبود، باید از میان افراد در دسترس، نمونه مدنظر انتخاب می‌شد. به این ترتیب از روش نمونه‌گیری گلوله برفی بهره برده شد. در نهایت، از بین ۵۳ خبره تعیین شده، ۴۱ نفر در اجرای این پژوهش همکاری کردند.

تجزیه تحلیل داده‌ها

بر اساس تحلیل محتوای ادبیات، ۶۳ شاخص در زمینه باورها، عوامل زمینه‌ای و مصادیق رفتاری گزارشگری مالی متقلبانه استخراج شد. بر اساس یافته‌های جدول ۲ باور به پیامدهای مطلوب و نامطلوب ارائه گزارشگری مالی متقلبانه و باورهای کنترلی دارای بالاترین فراوانی می‌باشند.

جدول ۲: نتایج تحلیل محتوا باورها و مصادیق رفتاری

عوامل	فراوانی نسبی (مطلق)	شاخص‌ها
باورهای رفتاری	۶۶ (۲۳٪)	پاداش مبتنی بر سهام، دستیابی به اهداف سود/فروش، افزایش ارزش سهام، دستیابی به پیش بین تحلیل گران، افزایش نقدینگی، حفظ قرارداد بدهی، پاداش مبتنی بر سود، مزایای مالیاتی، بازده غیرعادی، هزینه سرمایه، سود مبادلات درونی، جلوگیری از بحران مالی و ورشکستگی، افزایش سود هر سهم، بهبود شهرت، کاهش هزینه‌های سیاسی
	۲۸ (۱۰٪)	کاهش چشم‌انداز شغلی، زیان اعتباری، جرائم تعزیری مدیران، جرائم مالی مدیران، جرائم مالی شرکت، توقف معامله در بازار
باور کنترلی	۵۵ (۱۸٪)	استقلال هیئت مدیره، موسسه حسابرسی بزرگ، وجود کمیته حسابرسی فعال، روش‌های حسابرسی پیشرفته، دوره همکاری حسابرس، تجربه حسابرسی، تخصص مالی در کمیته حسابرسی و هیئت مدیره، جابجایی اعضای هیئت مدیره، اقدام تعهدی بالا، ضعف سیستم اطلاعاتی، خبررسانی کارکنان، دوگانگی هیئت مدیره، توجه رسانه‌ها به شرکت
هنجاری باور	۳۹ (۱۳٪)	سهام‌داران خرد، مدیران ارشد، هیئت مدیره، حسابرسی مستقل، کارکنان میانی، دارندگان اوراق بدهی

شناسایی زود هنگام درآمد، درآمدهای ساختگی عملیاتی، تحریف حساب‌های دریافتی، تحریف موجودی‌ها، تحریف دارایی‌های ثابت، عدم شناسایی بدهی و هزینه، عدم افشا یادداشت‌ها، ایجاد طبقه بندی نادرست، اعمال متقلبانه تغییرات حسابداری، تحریف اطلاعات مرتبط با اشخاص وابسته	۱۴ (/۵)	تمایل به رفتار
فرهنگ سازمانی، شدت و قطعیت قوانین، نبود قوانین کامل، عدم نتیجه دعاوی گزارشگری مالی، اخلاق، هزینه بالای دعاوی گزارشگری مالی، عدم توجه به منافع عمومی، مالکیت هیئت مدیره، محافظه کاری مدیریت، سهامداری مدیران، سابقه تقلب، مالکیت نهادی	۳۰ (/۱۰)	عوامل زمینه‌ای
<u>۲۸۸</u> (/ <u>۱۰۰</u>)		مجموع

نتایج اجرای روش دلفی

روش دلفی در این مطالعه در سه مرحله انجام شد. در مرحله اولیه پرسشنامه همراه با سؤال‌های باز در زمینه باورها و عوامل زمینه‌ای در اختیار خبرگان حوزه گزارشگری مالی متقلبانه با ویژگی‌های ذکر شده قرار گرفته و از آنان درخواست شد علاوه بر اظهار نظر در زمینه عوامل ارائه شده در پرسشنامه، مواردی که از دید آنان نادیده گرفته شده به فهرست اضافه گردد. پس از بررسی پاسخ‌های پرسشنامه در مرحله اول، شاخص‌های برتری میان رقبای صنعت و ائتلاف منابع عمومی (باورهای رفتاری)، سهام‌داران عمده، سهام‌داران بالقوه، بدهکاران عمده (باورهای هنجاری)، فعالیت کم هیئت مدیره، تغییر مدیر مالی ارشد و وجود شرکت‌های فرعی (باورهای کنترلی) و ضعف آموزش، رکود اقتصادی، نگاه کوتاه‌مدت سهام‌داران، عدم آگاهی از قوانین، سهام شناور پایین و وجود مالکیت دولتی (عوامل زمینه‌ای) توسط اغلب خبرگان ارائه گردید. بر اساس آمار توصیفی جدول ۳، فراوانی نسبی خبرگان در گروه‌ها تعیین شده در حدود ۳۱ تا ۳۶ درصد می‌باشند و به صورت میانگین داری ۱۲ تا ۲۸ سال سابقه کاری در حرفه‌اند. همچنین بیشتر پاسخ‌دهندگان دارای مدرک کارشناسی ارشد بوده و میانگین سنی آنان ۴۳ سال است. همچنین ۹۶٪ پاسخ‌دهندگان مرد بودند. علاوه بر این،

میانگین کلیه دسته‌ها در دور سوم برای شاخص ارائه‌شده در زمینه عوامل مؤثر بر تمایل به گزارشگری مالی متقربانه، بزرگ‌تر از ۴ است که نشان می‌دهد خبرگان به‌طور متوسط موافقت خود را در مورد شاخص‌های ارائه‌شده نشان داده‌اند. از سوی دیگر میانگین دسته‌ها برای عوامل تک متغیره بین ۴/۱ و ۶/۱ و عوامل ترکیبی بین ۴/۲ و ۳۵/۱ دست آمده است. همچنین انحراف معیار به‌دست آمده از نظرات خبرگان در اغلب عوامل کاهش یافته و اجماع نظر مناسبی میان خبرگان وجود داشته است.

جدول ۳: آمار توصیفی

جنسیت		فراوانی نسبی	میانگین سن	میانگین سابقه	فراوانی نسبی	گروه خبرگان
مرد	زن	٪۳۳	۵۱	۲۸	۱۵	جامعه حسابداران رسمی
٪۹۶	٪۴	٪۳۱	۳۷	۱۲	۱۴	سازمان بورس اوراق بهادار
		٪۳۶	۴۲	۱۸	۱۶	مدیران مالی
		٪۱۰۰	۴۵	۱۹	۴۱	جمع
انحراف معیار	میانگین	عامل				
۱/۰۲	۵/۶۱	تمایل به گزارشگری مالی متقربانه (NI)				
۰/۹	۵/۳۷	سنجه مستقیم کنترل رفتاری ادراک‌شده (DMPB)				
۱/۲۶	۵/۳۸	سنجه مستقیم نگرش رفتاری (DMAB)				
۱/۴۵	۴/۴۳	سنجه مستقیم هنجار ذهنی (DMSN)				
۱/۱۵	۵/۴۱	عوامل زمینه‌ای (BF)				
۸/۰۲	۲۲/۶۹	کنترل رفتاری ادراک‌شده (PBC)				
۱۰/۷۱	۲۴/۸۱	نگرش به پیامد مطلوب (Apb)				
۹/۵۷	۲۲/۳۱	نگرش به پیامد نامطلوب (Anb)				
۸/۶۶	۱۸/۷۲	هنجار ذهنی (SN)				

معیار اتفاق نظر میان خبرگان

به‌منظور بررسی میزان اتفاق نظر میان گروه خبرگان و ادامه دورهای دلفی، ضریب هماهنگی کندال استفاده شده است. این ضریب برای تعیین درجه هماهنگی و موافقت میان

چندین دسته رتبه مربوط به N شیئی یا فرد است و آماره آن عددی بین صفر و یک است. اشمیت^{۳۲} (۱۹۹۷) برای توقف یا ادامه دورهای دلفی اشاره دارد که اولاً میان اعضای گروه خیرگان اتفاق نظر قوی وجود داشته باشد و ثانیاً این ضریب در دو دور متوالی رشد ناچیزی داشته باشد. بر اساس جدول ۴، ضریب هماهنگی کندال در دور دوم افزایش قابل توجهی داشته، اما در دور سوم رشد قابل توجهی نداشته است. در نتیجه با توجه به میزان ضریب کندال به اندازه ۰/۷۱ دورهای روش دلفی در دور سوم خاتمه یافت.

جدول ۴: ضریب کندال در دورهای دلفی

دور	ضریب کندال	چی دو	معنی داری
اول	۰/۶۵۷	۲/۱۲۸	۰.۰۰
دوم	۰/۷۱	۲/۵۷۷	۰.۰۰
سوم	۰/۷۱	۲/۴۹۹	۰.۰۰

تحلیل عاملی تأییدی

در این پژوهش به منظور تحلیل عاملی تأییدی و آزمون فرضیه‌ها از نرم‌افزار SMART PLS بهره گرفته شده است. به این منظور بررسی روایی همگرا با استفاده از میانگین واریانس اکتباس شده (AVE)، روایی واگرا با استفاده از معیار فورنل و لاکر^{۳۳}، پایایی مرکب (CR)، بررسی روایی با استفاده از آلفای کرون باخ (CA) و روایی سازه با استفاده از بارهای عاملی صورت گرفته است. استاندارد بالای ۰/۷ برای پایایی مرکب و ۰/۵ برای میانگین واریانس اکتباس شده معیار مناسبی است. آلفای کرونباخ بالای ۰/۷ و بارهای عاملی بزرگ‌تر از ۰/۵ نیز نشان‌دهنده اعتبار مناسب عوامل است. مجذور واریانس اکتباس شده (AVE) کلیه عامل‌ها بالاتر از همبستگی با سایر عامل‌ها است که نشان‌دهنده تأیید روایی واگرایی مدل می‌باشد (فورنل و لاکر، ۱۹۸۱). همچنین نتایج ارائه شده در جدول ۵ نشان می‌دهد که پایایی مرکب کلیه سازه‌ها پس از حذف گویه‌های با بار عاملی پایین، بالای ۰/۷ و واریانس اکتباسی آن‌ها بالای ۰/۵ است که نشان‌دهنده روایی همگرایی بالای کلیه سازه‌های ارائه شده است. همچنین آلفای کرون باخ بالای ۰/۷ نشان می‌دهد تأیید روایی کلیه سازه‌های مورد استفاده شده است.

جدول ۵: بررسی روایی و پایایی سازه‌ها

Cronbachs Alpha	C R	AVE	عامل
۰/۸۰	۰/۸۶	۰/۵۵	نگرش به پیامد مطلوب (ANO)
۰/۸۸	۰/۹۰	۰/۵۲	نگرش به پیامد نامطلوب (APO)
۰/۸۲	۰/۸۷	۰/۵۸	سنجه مستقیم نگرش (DMAB)
۰/۷۱	۰/۷۷	۰/۵۳	سنجه مستقیم کنترل رفتاری ادراک شده (DMPBC)
۰/۸۳	۰/۸۸	۰/۶۵	سنجه مستقیم هنجار ذهنی (DMSN)
۰/۷۶	۰/۸۳	۰/۵۵	تمایل به گزارشگری مالی متقلبانه (IN)
۰/۷۷	۰/۸۵	۰/۷۵	هنجار ذهنی (SN)
۰/۸۴	۰/۸۷	۰/۵۰	کنترل رفتاری ادراک شده (PBC)
۰/۷۹	۰/۸۳	۰/۵۲	عوامل زمینه‌ای (BF)

در جدول ۶ نتایج روش دلفی شامل نتایج آمار استنباطی ارائه گردیده است. نتایج حاصل از آمار استنباطی نشان می‌دهد عوامل زمینه‌ای اثر مثبت معناداری بر متغیرهای نگرش به پیامدهای مطلوب (ضریب ۰/۶۷ و اماره t ، ۱۷/۰۳)، نگرش به پیامدهای نامطلوب (ضریب ۰/۵۸ و اماره t ، ۱۲/۷۱)، هنجار ذهنی (ضریب ۰/۴۳ و اماره t ، ۶/۹۲) و کنترل رفتاری ادراک شده (ضریب ۰/۶۵ و اماره t ۱۳/۸۶) است. علاوه بر این، ضریب (۰/۲۲) و مقدار اماره t (۴/۶۷) برای متغیر نگرش به پیامدهای مطلوب و ضریب (۰/۲۰) و اماره t (۳/۷۶) برای متغیر کنترل رفتاری ادراک شده نشان می‌دهد این متغیرها در سطح اطمینان ۹۹٪ اثر مثبت و معناداری بر تمایل به گزارشگری مالی متقلبانه دارد. همچنین متغیر هنجار ذهنی با ضریب مسیر (۰/۱۲-) و اماره t (۲/۳۶) دارای رابطه منفی و معنادار با تمایل به گزارشگری مالی متقلبانه است. همچنین قدرت پیش‌بینی مدل با بر اساس شاخص استون-گیزر (Q2) برای متغیرهای درون‌زای مدل از ۰/۱۱ تا ۰/۳۴ است که نشان‌دهنده توانایی پیش‌بینی مدل است. همچنین برازش مدل کلی با استفاده از معیار نیکویی برازش (GOF) با مقدار ۰/۶۱ به دست آمده که نشان‌دهنده برازش مناسب کلی مدل است.

جدول ۶: نتایج آمار استنباطی حاصل از روش دلفی

GOF	Q2	نتیجه آزمون	آماره t	انحراف استاندارد	ضریب مسیر	
۰.۶۱	۰/۲۷	تائید	**۱۷/۰۳۹	۰/۰۳۹	۰/۶۷	عوامل زمینه‌ای - نگرش به پیامد مطلوب
	۰/۱۱	تائید	**۶/۹۲۹	۰/۰۶۲	۰/۴۳	عوامل زمینه‌ای - هنجار ذهنی
	۰/۲۲	تائید	**۱۲/۷۱۳	۰/۰۴۶	۰/۵۸	عوامل زمینه‌ای - نگرش به پیامد نامطلوب
	۰/۱۹	تائید	**۱۳/۸۶۰	۰/۰۴۷	۰/۶۵	عوامل زمینه‌ای - کنترل رفتاری ادراک شده
		تائید	**۴/۶۷۴	۰/۰۴۷	۰/۲۲	نگرش به پیامد مطلوب - تمایل به گزارشگری مالی متقلبان
		عدم تائید	۰/۲۹۹	۰/۰۵۱	-۰/۰۲	نگرش به پیامد نامطلوب - تمایل به گزارشگری مالی متقلبان
		تائید	**۳/۷۶۴	۰/۰۵۴	۰/۲۰	کنترل رفتاری ادراک شده - تمایل به گزارشگری مالی متقلبان
	۰/۳۴	تائید	**۲/۳۶۰	۰/۰۵۱	-۰/۱۲	هنجار ذهنی - تمایل به گزارشگری مالی متقلبان
		عدم تائید	۰/۸۷	۰/۰۶	۰/۰۵	سنجش مستقیم نگرش به رفتار - تمایل به گزارشگری مالی متقلبان
		تائید	**۹/۰۸	۰/۰۶	۰/۵۵	سنجش مستقیم هنجار ذهنی - تمایل به گزارشگری مالی متقلبان
		تائید	**۴/۷۰	۰/۰۴	۰/۱۷	سنجش مستقیم کنترل رفتاری ادراک شده - تمایل به گزارشگری مالی متقلبان

* $p < 0.05$ و ** $p < 0.01$

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش به تبیین تمایل به ارائه گزارشگری مالی متقلبانه با استفاده از عوامل ارائه‌شده در حوزه روانشناسی اجتماعی پرداخته شد. بدین منظور ابتدا عوامل مؤثر با استفاده از مطالعه تئوری‌های روان‌شناسی اجتماعی و شاخص‌ها مربوطه با استفاده از تحلیل محتوای ادبیات حسابداری استخراج گردید. در مرحله نهایی نیز با استفاده از تحلیل عاملی نظرات خبرگان، ساختار نهایی شامل نگرش به پیامدهای مطلوب و نامطلوب، هنجار ذهنی، کنترل رفتاری ادراکی، عوامل زمینه‌ای و سنج‌های مستقیم نگرش، کنترل رفتاری ادراکی و هنجار ذهنی تبیین گردید. در ادبیات پیشین و استانداردهای حسابرسی، تجزیه ارزیابی‌های کلی از خطر تقلب به ارزیابی‌های جداگانه برای انگیزه/ فشار مدیریت، فرصت‌ها و توجه به عنوان مثلث تقلب تجزیه شده است (ویلکس و زیمرمن^{۳۴}، ۲۰۰۴). نتایج این مطالعه در مقایسه با چارچوب‌های پیشین نشان می‌دهد که مفهوم نگرش، در مثلث تقلب، مفهومی گسترده‌ای است که شامل سه بعد نگرش، هنجارهای ذهنی و کنترل رفتاری ادراکی است. مؤلفه‌های دوم و سوم مثلث تقلب، انگیزه‌ها/ فشارها و فرصت‌ها تحت پوشش تئوری‌های مبتنی بر تمایل قرار نمی‌گیرد زیرا آن‌ها نمایانگر محرک‌های خارجی برای رفتار تقلب هستند در حالی که کنترل رفتاری ادراکی، بیانگر درک شخص از مشارکت در رفتار خاص آسان یا دشوار است (بیلی^{۳۵}، ۲۰۰۶). مفهوم فرصت‌ها مشابه بابک و ایزن (۱۹۹۱) است که اذعان می‌کنند رفتار واقعی نه تنها به خواسته یا تمایل شخص بستگی دارد، بلکه به عوامل تا حدودی غیر انگیزشی مانند در دسترس بودن فرصت‌ها و منابع لازم بستگی دارد. به‌طور خلاصه، تئوری‌های مبتنی بر تمایل اجازه می‌دهد تا مفهوم گسترده و نامشخص نگرش در مثلث تقلب توضیح داده شود که می‌تواند سبب توسعه استانداردهای حسابرسی گردد. همچنین نتایج این مطالعه گامی در توضیح تمایل مدیران شرکت‌های بورسی به تقلب در گزارش‌های مالی است. نتایج این مطالعه مطابق با رضایی (۲۰۰۵) نشان می‌دهد که مدیران شرکت‌های بورسی متقلب در حوزه گزارشگری مالی به رفتارهایی چون ایجاد درآمدهای ساختگی عملیاتی، شناسایی زود هنگام درآمد، تحریف حساب‌های دریافتی، تحریف موجودی‌ها، تحریف دارایی‌های ثابت، عدم شناسایی بدهی و هزینه، عدم افشا در یادداشت‌ها و تحریف اطلاعات مرتبط با اشخاص وابسته تمایل

دارند. همچنین در نگرش مدیران متقلب در حوزه گزارشگری مالی باور به پیامدهای نامطلوبی چون بروز جریمه مالی برای شرکت، کاهش اعتبار شرکت، توقف معامله سهام و جریمه مالی مدیران در نگرش به این رفتار نقش نداشتی و سبب شده آنان ارائه گزارشگری مالی متقلبانه را عملی خوشایند، مفید، هوشمندانه و ارزشمند بدانند. وجود نگرش مثبت مدیران را می‌توان ناشی از نقش باور به پیامدهایی مطلوبی چون کاهش هزینه سرمایه، افزایش سود هر سهم، دستیابی به پیش بینی بازار، حفظ قرارداد بدهی، استفاده از پاداش مبتنی بر اعداد حسابداری، ایجاد بازده غیرعادی برای سهام، برتری نسبت به رقبای صنعت، افزایش ارزش سهام، افزایش شهرت مدیریت، افزایش نقدینگی و دستیابی به هدف سود/فروش و اهمیت این پیامدها برای آنان دانست که می‌تواند سبب افزایش درک سازمان بورس و سایر نهادهای نظارتی در زمینه تقلب در گزارشگری مالی شرکت‌های بورسی گردد. این نتیجه در راستای مطالعه دجو و اسکینر^{۳۶} (۲۰۰۰) و فیلدس^{۳۷} (۲۰۰۱) نشان‌دهنده نقش نیروهای خارجی و عوامل داخلی و شخصی مدیران در زمینه ورود به رفتارهای متقلبانه در حوزه گزارشگری است. از سویی دیگر باور به تسهیل‌کنندگی تغییر مدیر ارشد مالی شرکت، استفاده بالا از ارقام تعهدی، سیستم‌های اطلاعاتی ضعیف، وجود شرکت‌های فرعی، عدم نتیجه پرونده‌های تقلب، ضعف کنترل‌های داخلی، نبود تخصص مالی در هیئت‌مدیره، فعالیت پایین کمیته حسابرسی، تجربه پایین حسابرس شرکت، نبود تخصص مالی در اعضا کمیته حسابرسی، نبود فرآیند حسابرسی پیشرفته، عدم گزارش تقلب توسط کارکنان در کنترل رفتاری ادراکی مدیران متقلب نقش دارد. این نتایج مطابق با بندورا (۱۹۹۷)، نشان‌دهنده نقش باورهای کنترلی در توانایی‌های فرد برای سازمان‌دهی و اجرای عمل موردنیاز برای تولید دستاوردهای مشخص است. همچنین از میان گروه‌های مرجع باور به خواست هیئت‌مدیره، سهام‌داران عمده و سایر مدیران ارشد در انگیزه تبعیت از خواست آنان در قالب افرادی با اهمیت، ارزشمند، قابل احترام در هنجارهای ذهنی دارای اهمیت است و مطابق با کلمنت و شاور (۲۰۱۵) در زمان نیاز به تحریف متقلبانه صورت‌های مالی می‌توان انتظار درخواست گروه‌های ذینفع برای انجام مبادلات حسابداری غیراخلاقی را داشت. همچنین مطابق تئوری مقایسه اجتماعی^{۳۸} وجود هنجار ذهنی مدیران قابل مقایسه، نشان می‌دهد که مدیران متقلب نیاز به خود پندار دقیقی از خود دارند و در جستجوی بازخوردی حاوی اطلاعات مفید درباره خصوصیات و توانایی‌های خود هستند. به‌منظور

تحقیقات آتی پیشنهاد می‌شود، عوامل مؤثر بر تکوین نگرش در زمینه پیامدهای مطلوب و نامطلوب و تغییر نگرش‌های مطرح شده صورت گیرد. همچنین پیشنهاد می‌گردد دلایل وجود باورهای به عوامل تسهیل کننده ارائه گزارشگری مالی متقلبانه و عوامل زمینه‌ای و راه کارهای لازم در زمینه رفع این موارد مورد توجه تحقیقات قرار گیرد.

یادداشت‌ها:

1. Social Cognitive Theory	2. Reciprocal Determinism
3. Bandura	4. DeLamate & Ward
5. Sherman & Fazio	6. Sawhney & Ciglarov
7. Erdem	8. Gazdag
9. Andreoni	10. Rezaee
11. Benistant & Villeval	12. ACFE
13. Expendency Value	14. Fishbein Ajzen
15. Madden	16. Theory of Reasoned Action
17. Randall & Gibson	18. Vallerand
19. Bobek & Hatfield	20. Clements & Shawver
21. Theory of Planned Behavior	22. Perceived Behavioral Control
23. Behavioral Beliefs	24. Normative Beliefs
25. Control Beliefs	26. Carpenter & Reimers
27. Conner & Armitage	28. Neuman
29. Francis	30. Madden
31. Albarracin	32. Schmidt
33. Fornell & Larcker	34. Wilks & Zimbelman
35. Bailey	36. Dechow & Skinner
37. Fields	38. Social Comparison Theory

منابع

ابراهیمی، سیدبابک؛ جهانگیرزاده، جواد و کتابیان، حمید. (۱۳۹۵). شناسایی پارامترهای تاثیر گذار بر تقلب در حوزه مالی، مجلس و راهبرد، ۲۳ (۸۶)، ۱۴۹-۱۷۴.

ازکیا، مصطفی و دربان استانه، علیرضا. (۱۳۹۰). روش‌های کاربردی تحقیق - چاپ دوم، تهران: کیهان.

- رضازاده، جواد و محمدی، عبدالله. (۱۳۹۸). توانایی مدیریتی، ارتباطات سیاسی و گزارشگری مالی متقلبانه، بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، ۲۶(۲)، ۲۱۷-۲۳۸.
- رضائی پسته نوئی، یاسر و صفری گرایلی، مهدی. (۱۳۹۷). خوانایی گزارشگری مالی و احتمال گزارشگری مالی متقلبانه. پژوهش‌های حسابداری مالی، ۱۰(۴)، ۴۳-۵۸.
- رضایی، فرزین و جعفری نیارکی، روح‌اله. (۱۳۹۴). رابطه بین اجتناب مالیاتی و تقلب در حسابداری شرکت‌ها. پژوهشنامه مالیات، ۱۴(۵۶)، ۴۹-۷۶.
- زارع بهنمیری، محمد جواد و ملکیان کله بستی، اسفندیار. (۱۳۹۵). رتبه بندی عوامل موثر بر احتمال تقلب مالی با توجه به گزارش حسابرسی صورت‌های مالی. پژوهش‌های تجربی حسابداری، ۶(۱)، ۱-۱۸.
- زوارم، علیزاده و رجب زاده، محمدرضا. (۱۳۹۶). بررسی عوامل مؤثر بر رفتار خرید اینترنتی مشتریان با استفاده تئوری رفتار برنامه ریزی شده. رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری، ۱(۳)، ۱۳-۳۲.
- سازمان بورس و اوراق بهادار. (۱۳۹۱). قوانین و مقررات سازمان بورس، تهران: شرکت اطلاع رسانی و خدمات بورس.
- شکیبایی، زهره؛ سمنانی، عذرا و گلی توانا، مریم. (۱۳۹۶). بررسی عوامل مؤثر بر تمایلات رفتاری نسبت به استفاده از فناوری اطلاعات در کارکنان مدارس الکترونیکی، فن آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، ۳۰(۲)، ۵۷-۸۶.
- شیروانی، زینب؛ غفرانی پور، فضل‌اله؛ قراخانلو، رضا و کاظم نژاد، انوشیروان. (۱۳۹۴). تحلیل مسیر فعالیت بدنی زنان ساکن در شهرک‌های سازمانی تهران بر اساس نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده. علوم رفتاری، ۹(۲)، ۱۵۹-۱۶۷.
- صفاری‌نیا، معجد و حسن‌زاده، پرستو. (۱۳۹۷). روانشناسی اجتماعی. آرونسون، الیوت؛ ویلسون، تیموتی؛ آکرت، رابین و سامرزساموئل. تهران: ارسباران.
- کارشناسان، علی؛ بهرامی نسب، علی و ممشلی، رضا. (۱۳۹۷). تأثیر بحران مالی بر احتمال گزارشگری متقلبانه و ارزش سهام. دانش حسابداری مالی، ۴(۵)، ۱۶۸-۱۴۵.
- کارشناسان، علی؛ بهرامی نسب، علی و ممشلی، رضا. (۱۳۹۸). نقش کیفیت سود در شناسایی

- گزارشگری مالی متقلبانه. پژوهش‌های تجربی حسابداری، ۸ (۳)، ۳۱۴-۳۳۹.
- کریمی، سعید. (۱۳۹۶). نقش نیمرخ شخصیت کارآفرینانه و عوامل انگیزشی در توسعه‌ی قصد کارآفرینانه‌ی دانشجویان کشاورزی در دانشگاه‌های غرب کشور. پژوهش‌های علوم شناختی و رفتاری، ۷(۱)، ۱۷-۳۴.
- کمیته تدوین استانداردهای حسابرسی. (۱۳۸۹). *استانداردهای حسابرسی سایر خدمات اطمینان بخشی و خدمات مرتبط*. چاپ پانزدهم، تهران: سازمان حسابرسی.
- کردستانی، غلامرضا و تاتلی، رشید. (۱۳۹۵). پیش‌بینی دستکاری سود: توسعه یک مدل. فصلنامه بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، ۲۳(۱)، ۷۱ تا ۹۶.
- نمازی، محمد و ابراهیمی، فهیمه. (۱۳۹۵). مدل‌بندی و تعیین اولویت عوامل مؤثر بر قصد گزارش تقلب‌های مالی توسط حسابداران. فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات تجربی حسابداری مالی، ۱۲(۴۹)، ۱-۲۸.
- Ajzen, I & Fishbein, M. (2005). *The Handbook of Attitudes*. NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
- Ajzen, I. & Fishbein, M. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behaviour*. London: Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Ajzen, I. (1988). *Attitudes, Personality and Behaviour*. 2th edition, London: Open University Press.
- Ajzen, I. (2006). Constructing a TPB questionnaire: conceptual and methodological considerations, <http://www.unix.oit.umass.edu/>.
- Ajzen, I. (2011). the theory of planned behaviour: reactions and reflections. *Psychology and Health*, 26(9), 1113-1127.
- Ajzen, I & Madden, T. (1985). Prediction of goal-directed behavior: Attitudes, intentions, and perceived behavioral control, *Journal of Experimental Social Psychology*. 22(5), 453-474.
- Albarracin, D., Johnson, B, T & Zanna, M, P. (2005). *The Handbook of Attitudes*. First edition, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

- Andreoni, J. B., & Erard, J. F. (1998). An Investigation of the Theory of Planned Behavior and the Role of Moral Obligation in Tax Compliance Tax compliance. *Journal of Economic Literature*, 22, (5), 818-860.
- Auditing Standards Committee (2010). *Auditing Standards for Other Assurance Services and Related Services*, 15th edition, Tehran: Auditing Organization. [In Persian].
- Azkiya, M & Darbanastaneh, A. (2011). *Practical research Methods*. 2th edition, Tehran, Keyhan. [In Persian].
- Bailey, A. A. (2006). Retail employee theft: A theory of planned behavior perspective. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 34(11), 802-816.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A Social Cognitive Theory*. NJ: Englewood Cliffs Prentice-Hall,
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*, NY., Worth Publishers.
- Beck, L., & Ajzen, I. (1991). Predicting dishonest actions using the theory of planned behavior. *Journal of Research in Personality*, 25(4), 285-301.
- Benistant, J., & Villeval, M.C. (2019). Unethical Behavior and Group Identity in Contests. *Journal of economic psychology*, 72(4), 128-155
- Bobek, D. D., & Hatfield, R. C. (2003). An Investigation of the Theory of Planned Behavior and the Role of Moral Obligation in Tax Compliance, *Behavioral Research in Accounting*. 15(1), 13-38.
- Carpenter, T.D. & Reimers, J.L. (2005) Unethical and Fraudulent Financial Reporting: Applying the Theory of Planned Behavior. *Journal of Business Ethics*. 60 (2), 115-129.
- Conner, M. and Armitage, C. J. (1998), Extending the Theory of Planned Behavior: A Review and Avenues for Further Research. *Journal of Applied Social Psychology*, 2(15), 1429-1464.
- Dechow, P., M. & Skinner, D.J. (2000). Earnings Management: Reconciling the Views of Accounting Academics, Practitioners, and Regulators Earnings Management: *Accounting Horizons*, 14(2), 235-250.

-
- DeLamate, J., & Ward, A. (2013). *Handbook of Social Psychology*. 5th edition. Berlin: Springer.
- Ebrahimi, S., B., Jahangirzadeh, J., Ketabian, H. (2016). Identifying the Factors Influencing Fraud in the Financial Sector, *Parliament and Strategy*, 23 (86), 174-149. [In Persian].
- Erdem, A., Bardakci, S., & Erdem, Ş, (2018). Receiving online psychological counseling and its causes: A structural equation model. *Current Psychology*, 37(3), 591-601.
- Fields, T. D. , T. Z. Lys, & L. Vincent, (2001). Empirical research on accounting choice. *Journal of Accounting and Economics*, 31(1), 255-307.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975), *Belief, Attitude, Intention and Behaviour: An Introduction to Theory and Research: Reading*. 1th edition, Boston: Addison-Wesley Publishing Company.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50.
- Francis, J. J., Eccles, M. P., Johnston, M., Walker, A., Grimshaw, J., Foy, R., Kaner, E.F. S., Smith, E., & Bonetti, D. (2004). Constructing questionnaires based on the Theory of Planned Behaviour: A manual for health services researchers. Centre for Health Services Research, University of Newcastle upon Tyne, UK.
- Gazdag, B.A., Haude, M., Hoegl, M., Muethel, M., (2018). Correction to: I Do Not Want to Trust You, but I Do: on the Relationship between Trust Intent, Trusting Behavior, and Time Pressure. *Journal of Business and Psychology*, 33.1-13.
- Karimi, S. (2017). The Role of Entrepreneurial Personality Profile and Motivational Factors in Developing Entrepreneurial Intention in Agricultural Students in Western Universities of Iran. *Cognitive and Behavioral Sciences Research*, 7 (1), 17-34. [In Persian].
- Karshenasan, A., Bahrami Nasab, A., & Mashmali, R. (2018). Impact of financial crisis on the probability of fraudulent reporting and stock value. *Financial Accounting Knowledge*, 4 (5), 168-145. [In Persian].

- Karshenasan, A., Bahrami Nasab, A., & Mashmali, R., (2019). The role of earnings quality in detecting fraudulent financial reporting. *Empirical Accounting Research*, 8 (3), 314-339. [In Persian].
- Kordistani, Gh & Tatlie, R., (2016). Predicting Earnings Manipulation: Developing a Model, *Journal of Accounting and Auditing Reviews*, 23 (1), 71-96. [In Persian].
- Madden, T.J., P.S. Ellen, & I. Ajzen. (1992). A comparison of the theory of planned behavior and the theory of reasoned action. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 3-9.
- Namazi, M., & Ebrahimi, F., (2016). Modeling and Prioritization of Factors Affecting Accountants' Intention to Report Financial Fraud, *Quarterly Journal of Experimental Financial Accounting Studies*, 12 (49), 1- 28. [In Persian]
- Neuman, W.,L.,(2006). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. 3th edition, London: Pearson .
- Randall, D.M. (1989). Taking stock: Can the theory of reasoned action explain unethical conduct? *Journal of Business Ethics*, 8, 873-882.
- Randall, D.M., & Gibson, A.M. (1991). Ethical decision making in the medical profession: An application of the theory of planned behavior. *Journal of Business Ethics*, 10, 111-122.
- Rezaee Z. (2005). Causes, consequences, and deterrence of financial statement fraud. *Critical Perspectives on Accounting*, 16, 277-298.
- Rezaei Pate-Nouei, Y., & Safari Grieli, M. (2018). Financial reporting readiness and the possibility of fraudulent financial reporting. *Financial Accounting Research*, 10 (4), 43-58. [In Persian].
- Rezaei, F & Jaafari Niraki, S. (2015). The Relationship between Tax Avoidance and Fraud in Corporate Accounting, *Tax Research Journal*, 14(56), 1-2. [In Persian].
- Rezazadeh, J & Mohammadi, A. (2019). Managerial Ability, Political Relations and Fraudulent Financial Reporting, *Accounting and Auditing Reviews*, 26 (2), 217-238. [In Persian].
- Saffarnia, M & Hassanzadeh, P. (2018). *Social Psychology*. Aronson, L., Wilson, T., Ackert, R., & Summer, S. 1th edition, Tehran, Arasbaran. [In Persian].

- Sawhney, G. & Cigularov, K.P. (2019). Examining Attitudes, Norms, and Control Toward Safety Behaviors as Mediators in the Leadership-Safety Motivation Relationshi. *Journal of Business and Psychology*, 4, 237-257
- Schmidt, R. (1997). Managing Delphi surveys using nonparametric statistical techniques. *Decision Sciences*, 28(3), 763-774.
- Shakibai; Z , Semnanim, O., & Goli Tavana, M. (2017). Investigating the Factors Affecting Behavioral Attitudes Towards the Use of Information Technology in E-School Staff, *Information and Communication Technology in Educational Sciences*, 30 (2), 57 - 86. [In Persian].
- Shawver, J & Clements, L, H. (2015). Are There Gender Differences When Professional Accountants Evaluate Moral Intensity for Earnings Management? Are There Gender Differences When Professional Accountants Evaluate Moral Intensity for Earnings Management?. *Journal of Business Ethics*, 131(3). 557-566.
- Sherman, S. J., & Fazio, R. H. (1983). Parallels between attitudes and traits as predictors of behavior. *Journal of Personality*, 51, 308-345.
- Shirvani, Z., GhafraniPour, F., & Kazemnejad, A. (2015). Analysis of the path of physical activity of women living in organizational settlements of Tehran based on the theory of planned behavior. *Behavioral Sciences*, 9 (2), 159 - 167. [In Persian].
- Tehran Stock Exchange. (2012). *Rules & regulations of the Tehran Stock Exchange*, Stock Exchange Information & Services Company. [In Persian].
- Vallerand, R. J., P. Deshaies, J. Cuerrier, L. G. Pelletier, & C. Mongeau. (1992). Ajzen and Fishbein's Theory of Reasoned Action as Applied to Moral Behavior: A Confirmatory Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*. 62(1): 98-109
- Wilks, T.J. & Zimbleman, M. F. (2004). Decomposition of fraud-risk assessments & auditors' sensitivity to fraud cues. *Contemporary Accounting Research*, 21(3), 719-745.
- Zare Behnmiri, M, J., & Kalbasti Malekian, E. (2016). Ranking of

---

Factors Affecting the Probability of Financial Fraud Based on Audit Report of Financial Statements, *Experimental Accounting Research*, 6 (1), 18-18.[In Persian].

Zavare,A & Rajabzadeh,M, R.(2017).Investigating Factors Affecting Customer Internet Shopping Behavior Using TPB, *Modern Research Approaches to Management & Accounting*, 1 (3), 113-32.[In Persian].